

ZANDZWALUWEN EN NATUURBESCHERMERS: DANKBARE SAMENWERKING WORDT VOORTGEZET

P.W. Dieperink

Inleiding:

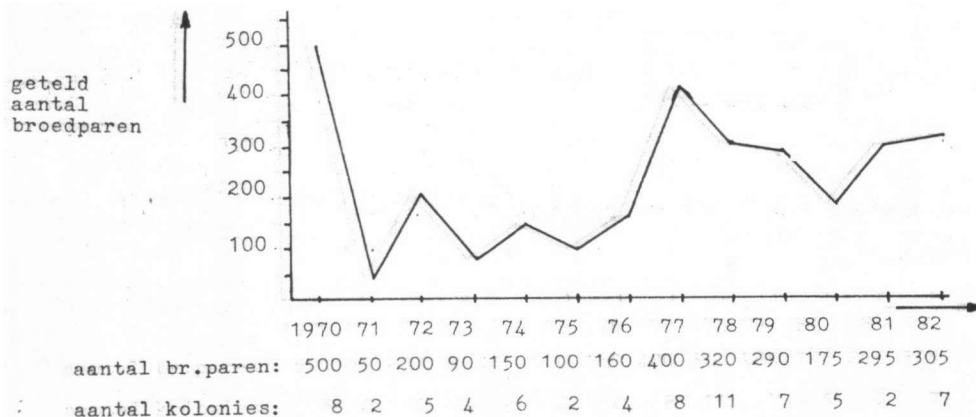
Het was in 1977 dat er melding werd gemaakt van een zeer succesvol broedseizoen van de Zand-of Oeverzwaluwen in het Gooi e.o.. Verheugend was dat, aangezien er daarvoor sinds 1977 geen behoorlijke aantallen meer in onze omgeving hadden gebroed. Voorzichtig werd toen gesteld dat de toegenomen aandacht die deze soort krijgt wel eens de reden van dit herstel geweest zou kunnen zijn. Ondertussen zijn we al weer vijf jaren verder en hebben we niet stilgezeten met het beschermen van de kolonies en het herstellen of oprichten van nestwandjes, speciaal voor deze soort. Ook de Oeverzwaluwen zaten niet stil, integendeel, ze haalden zelfs meerdere malen de regionale kranten doordat hun kolonies verstoord werden of doordat ze juist gebruik maakten van de speciaal voor hun gecreëerde broedgelegenheid. Ondertussen lijkt het er hard op dat er in het Gooi weinig andere vogelsoorten zijn waarin door zoveel mensen energie is gestoken, op de Korhoenders na natuurlijk. Daarom is het zinvol om eens te bekijken in hoeverre wij zelf invloed hebben gehad op het sinds 1977 opgetreden herstel en welke factoren hierbij een rol spelen. Anders gezegd: heeft het zin om deze soort ook in de toekomst nog zo veel aandacht te geven?

Het populatieverloop en de ligging der kolonies:

In de periode vóór 1977 was het de Oeverzwaluw niet bepaald voor de wind gegaan. Het aantal van ongeveer 25.000 broedparen dat Nederland in het begin van de jaren zestig nog telde daalde geleidelijk tot ca. 5.000-8.000 paren in de periode '75-'78. De grootste achteruitgang vond plaats na 1971. In 1979 vond er een herstel plaats; de soort werd toen landelijk geteld waarbij een aantal van 9.900 hollen werd gevonden, verspreid over 361 kolonies. Op grond hiervan werd het aantal broedparen op 11.000 geschat. Van de jaren '80 t/m '82 is helaas niets bekend.

De tendens voor een klein gebied als het Gooi is globaal hetzelfde, ook al verschillen de jaarlijkse aantallen wat meer.

In de zestigerjaren broedden er jaarlijks een 600-800 pr. in het Gooi, verspreid over een tiental kolonies. Hoe de stand zich daarna ontwikkelde is in de grafiek te zien.

De gooise populatie stortte dus na 1970 in elkaar, herstelde zich in 1977 en bleef daarna redelijk stabiel op ongeveer 300 broedparen.

De gemiddelde koloniegrootte nam in Nederland ook af. Deze bedroeg in 1963-64 circa 35, in 1977-78 slechts 24 en in 1979 27. Onze omgeving telt kennelijk veel voor Oeverzwaluwen geschikte biotopen want de gemiddelde koloniegrootte is hier altijd al erg hoog geweest. Zo bedroeg deze in de jaren zestig ongeveer 50-60, terwijl in de periode 1970-'82 gemiddeld nog altijd 43 paren Oeverzwaluwen in een kolonie hun nestgang uitgroeven, wat erg veel is. In het volgende overzicht is de ligging der kolonies sinds 1977 te zien, wat opvalt is dat bijna al de kolonies in het noorden van het Gooi lagen, d.w.z. binnen een afstand van ca. 2km. van het Gooimeer.

Kolonie/aantal paren	1977	'78	'79	'80	'81	'82
Steenfabriek Huizen	150-200	10-15	120-130	-	-	-
Huizen haven	20-25	115-160(3)	4-8	3-6	-	50-60(3)
Naarden International	75	50-60	80-100	-	-	70-90
Bijvank/Warandepark	40	65-75(4)	53-63(2)	75-100(2)	260	160
Huizermaat	-	5-6	-	-	-	-
Rijksw.27;Blaricum	30(2)	-	1-2	-	-	-
Rijksw.27;Laren	38	-	-	-	-	-
Vesting Naarden	18-32	-	-	-	-	-
NOS Hilversum	-	40-45	-	-	-	-
Rijksw. 1,Muiderberg	-	-	7	50-65	-	-
Naarderbos	-	-	-	20-25	40	-
Stichtse brug	-	-	-	-	-	6-8
Oud Valkeveen	-	-	-	-	-	2

- tussen haakjes: aantal kolonies indien meer dan één

Oorzaken van populatieschommelingen:

Wil men van een vogelsoort vaststellen of deze in een bepaalde periode in een bepaald gebied voor-of achteruit is gegaan dan is dit niet moeilijk. Enkel hoeft van jaar tot jaar het aantal broedende paren te worden geteld en onderling vergeleken te worden. Het wordt vaak lastiger als men de redenen van deze voor-of achteruitgang precies wil weten en vooral hoe zwaar deze afzonderlijk wegen. Zo is van de stootvogels in ons land wel bekend dat deze in de zeventigerjaren hard achteruit gingen in aantal door de toepassing van insecticiden, en juist niet zozeer door biotoopverlies of door vervolging van de mens. Bij zomervogels spelen factoren buiten Nederland een grote rol, zoals de jacht in de landen rondom de Middellandse Zee. Een zomervogel als de Oeverzwaluw is bijvoorbeeld hoogstens 5-6 maanden per jaar in Nederland aanwezig en overwintert in tropisch en Oostelijk Afrika. Deze "Afrika-gangers" zijn hierdoor veel kwetsbaarder vergeleken met de "Europa-gangers" en maatregelen tot behoud van deze soorten zullen dan ook veel minder effect hebben. De Oeverzwaluw was in de eerste helft van deze eeuw in het Gooi in ieder geval een schaarse broedvogel bij gebrek aan broedgelegenheid. Hier kwam in de vijftiger jaren verandering in. De populatie groeide toen en bereikte z'n top in de zestiger jaren t.g.v. de toenomen zandwinnings- en bouwactiviteiten. Hierna werden de omstandigheden voor de soort in het overwinteringsgebied, de Sahel-zône, snel slechter. Door de verminderde regenval aldaar met als gevolg een toenemende woestijnvorming was er te weinig voedsel voor de zwaluwen en vele andere vogelsoorten.

In Engeland is hier enig onderzoek naar gedaan. De oeverzwaluwenpopulatie in enkele representatieve telgebieden daalde in 1969 met maar liefst 45% t.o.v. het jaar daarvoor.

Met uitzondering van 1971 ging ook in de jaren daarna de soort snel verder achteruit en pas in de periode 1975-'77 herstelde de stand zich weer iets. Omdat in een groot land als Engeland het niet waarschijnlijk is dat de beschikbare broedgelegenheid op korte termijn verandert, werden ook daar de oorzaken in het overwinteringsgebied gezocht. Tijdens onderzoeken werd een verband gevonden tussen de gemiddelde vleugellengte van gevangen Oeverzwaluwen en het aantal broedparen in het proefgebied. Door verminderd voedselaanbod in de Sahel keerden minder zwaluwen terug naar Europa en werden de vleugels iets minder lang van onvolwassen vogels. De droogte in de Sahel begon na 1968 en pas na 1974 viel er weer wat meer regen waardoor de soort de kans kreeg iets te herstellen. Illusterend is ook de achteruitgang van de Grasmus, die ook precies in 1969 begon in Engeland.

Een tweede belangrijke factor is de weersgesteldheid in de lente (en de zomer). Uit onderzoekjes, alweer in Engeland gedaan, bleek dat tijdens te koude en te vochtige lentes het broedsucces veel lager ligt waardoor het daaropvolgende jaar veel minder zwaluwen de oude kolonies opzoeken. De toename in 1971 in het proefgebied wordt hiermee verklaard, de voorafgaande lente was namelijk erg gunstig voor insekten. In Nederland is een reeks van koude lentes in de jaren 1968-'78 waarschijnlijk ook verantwoordelijk voor de sterke afname. Ten derde moet er natuurlijk ook voldoende broedgelegenheid aanwezig zijn als de vogels eind april terugkeren.

Deze broedgelegenheid nam in het begin van de jaren zeventig voornamelijk af door het kanaliseren en beschoeing van vele rivieren in het zuiden. Daar broedden in het verleden de meeste Oeverzwaluwen maar bij de landelijke telling in 1979 bleek dat er nu vrijwel geen kolonies meer voorkomen langs de grote rivieren. Daarentegen ging plaatselijk de stand vooruit in gebieden waar door de vele bouw- en opspuitactiviteiten vaak geschikte nestwandjes ontstonden.

Voorbeelden hiervan zijn de omgeving van Rotterdam en Amsterdam. In het Gooi daalde de broedgelegenheid in de zeventiger jaren nauwelijks. Het is bekend dat een groot deel van de vogels uit de overwinteringsgebieden terugkeren naar de kolonie waar zij het jaar daarvoor gebroed hebben of geboren zijn.

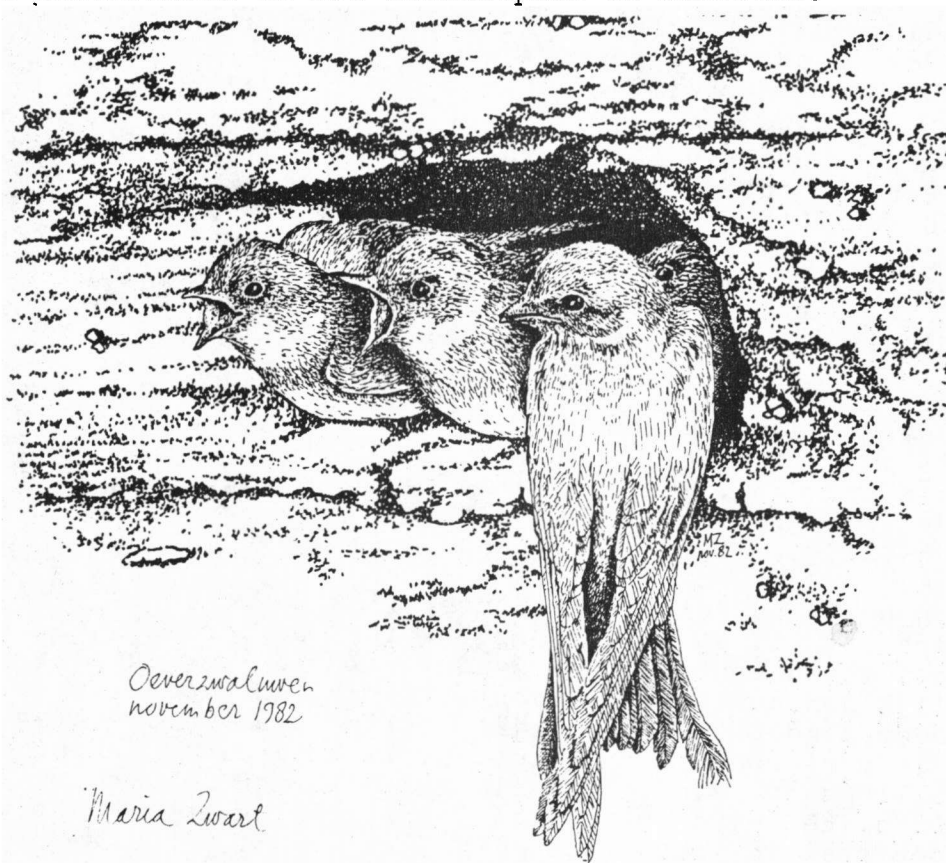
Van de oudere vogels is dit ongeveer tweederde deel, van de eerstejaars ongeveer éénderde. Is de oude kolonie niet meer aanwezig of ongeschikt dan zullen de vogels in de naaste omgeving naar een andere nestwand zoeken. Om deze reden is het belangrijk dat er elk jaar voldoende broedwandjes zijn die juist beschermd zijn waardoor ze jaar in jaar uit benut kunnen worden en het broedsucces er hoog zal zijn. Tijdens het broedseizoen vindt er een uitwisseling plaats tussen oude en jonge vogels van in elkaars nabijheid gelegen kolonies. Voor het Gooi e.o. zijn dit kolonies in Flevoland, alwaar de laatste jaren forse aantallen tot broeden komen.

Broedgelegenheid in het Gooi e.o.:

De Oeverzwaluw blijft een onvoorspelbare soort. Zo waren er in 1978 11 kolonies aanwezig tegen maar 2 in 1981. Dit terwijl er in laatstgenoemd jaar nog enkele andere op het oog aantrekkelijke broedwandjes elders aanwezig waren. Zo broedden er in de jaren '80 en '81 helemaal geen Oeverzwaluwen meer in de toch regelmatig bewoonde kolonie bij Naarden International. Deze nestwand was in '74 speciaal voor de Oeverzwaluw aangelegd door Rijkswaterstaat. In 1982 keerden ze weer terug met maar liefst 80 paar.

Er is de laatste jaren geprobeert om nog meer wanden aan te leggen, te herstellen of te beschermen. Zo is verzocht om een nestwand te creëren op het terrein van de N.O.S. te Hilversum naar aanleiding van de daar ontstane kolonie in 1978. Het R.I.N. gaf hiervoor helaas een onbegrijpelijk negatief advies aan de N.O.S. waardoor het verzoek van de Vogelwerkgroep werd afgewezen.

Een ander verzoek aan Rijkswaterstaat om bij Muiderberg langs Rijksweg 1 een wand aan te leggen werd ook afgewezen. Het eerder aangelegde wandje in het Laarder Wasmeer werd hersteld maar tot nog toe hebben daar nog steeds geen Oeverzwaluwen gebroed, ondanks de ligging in een geschikt biotoop. Gelukkig staan hier een paar duidelijke successen tegenover. Zo stond Rijkswaterstaat wel positief tegenover ons voorstel om bij de voltooiing van Rijksweg 27 in Blaricum daar een wandje aan te leggen. In 1976 en '77 waren hier namelijk enkele kolonies ontstaan in het talud. Een situatieschets van de geprojecteerde wand is inmiddels ontvangen en hopelijk laat de uitvoering niet te lang meer op zich wachten. De Oeverzwaluwen die al sinds lang bij de Huizerhaven broedden werden regelmatig verstoord de laatste jaren. In 1982 werden van de 50-60 aldaar broedende paren er ongeveer 10 door recreanten verstoord en daarnaast werden nog eens 30 nesten tijdens graafwerkzaamheden door de gemeente vernietigd. Bovendien is rond de haven steeds minder broedgelegenheid aanwezig door het volbouwen van de industrieterreinen. Redenen dus om ook daar, liefst volgend voorjaar, een permanente, beschermde nestwand op te richten. De vereniging vrienden van het Gooi wil dit plan gelukkig subsidieëren. Het grootste succes was zonder meer het herstel en de uitbreiding van de groeve Oostermeent in het Warandepark in Blaricum.

In de laatste 20 jaren zijn er vrijwel onafgebroken meerdere kolonies Oeverzwaluwen in het Warandepark geweest, de groeve zelf was sinds 1974 regelmatig bewoond. In 1980 broedden er echter helemaal geen zwaluwen meer in de groeve omdat deze nogal in verval was geraakt. Bovendien verdwenen dat jaar de tijdelijke broedgelegenheden in die omgeving. De Stichting Vrijwillig Goois Natuurbeheer nam het initiatief om de steile zandwand weer aantrekkelijk te maken voor de zwaluwen. Dit geschiedde in april '81, met behulp van leden van de Vogelwerkgroep en de N.J.N., alsmede omwonenden. Ook een graafmachine werd ingezet.

Van de groeve met een totale lengte van 400 meter werd eerst de oostelijke 35 meter afgegraven. Voor de steile wand werd eerst een sloot uitgegraven en daarachter een zandwal opgeworpen. Een dag later werd op identieke wijze het meest westelijke deel van de groeve over een lengte van 30 m. hersteld. Tijdens deze werkzaamheden vloegen er al vele Oeverzwaluwen in de omgeving rond en toen deze werkzaamheden klaar waren werd de oostelijke wand direct bezet door de vogels. Twee weken later begonnen de Oeverzwaluwen ook in de westelijke wand hun gangen uit te graven. In totaal hebben er in 1981 maar liefst 260 paar in deze groeve genesteld, waarvan 160 in de oostelijke wand en 100 in de westwand. Kolonies van deze omvang komen in Nederland nog maar zelden voor. Zo zijn er na 1971 nog maar 2 of 3 kolonies geweest met meer als 250 broedparen en in 1979 werden er maar vijf kolonies met 100-250 paar gevonden. Een hele grote kolonie met meer dan 500 paar is er na 1971 maar één keer geweest.

Wat het Gooi zelf betreft telde enkel de kolonie bij de steenfabriek in Huizen in 1970 meer paren, namelijk 300.

Ook in 1982 waren de zwaluwen weer present in de groeve. Er broedden toen 160 paren, alweer een fors aantal. Het lag in de bedoeling om in 1982 nog een gedeelte van de groeve op te knappen maar dit is niet gelukt, het bleef bij het herstellen van het oostelijke en westelijke gedeelte. Dit was nodig omdat regelmatig kleine gedeeltes instorten. Misschien dat in 1983 de wand uitgebreid kan worden, mits er voldoende subsidies zijn. Het op knappen van de wand in 1981 en 1982 is mogelijk geweest dankzij subsidies uit het "Zwaluwenfonds" van Vogelbescherming en het J.C. v.d. Huchtfonds.

Zoals uit de genoemde aantallen blijkt, huisde in 1981 vrijwel de gehele Gooise populatie in de groeve Oostermeent. In dat jaar was er enkel een kolonie ontstaan bij het Naarderbos maar deze 40 nesten werden vernietigd door grondwerkzaamheden. Ook hier blijkt weer hoe belangrijk het is dat een kolonie beschermd is.

Een populatie wordt minder kwetsbaar als deze over meerdere kolonies verspreid is, die bovendien beschermd zijn. De belangrijkste functie van de kolonie in de groeve Oostermeent is dat deze fungeert als een soort "moederkolonie" met een reservoïrfunctie voor onze omgeving.

Van daaruit kunnen dan weer nieuwe kolonies elders ontstaan, zodat de soort wat minder kwetsbaar wordt of zelfs kan toenemen.

In 1982 is dat gelukkig gebeurd: er ontstonden toen nog zes andere kolonies in het Gooi, waarvan er weliswaar 5 maar tijdelijk zijn. Voorwaarde voor groei van de populatie is dat er elk jaar voldoende aantrekkelijke, liefst permanente, beschermde nestwandjes aanwezig zijn.

Hoe zo een nestwand het best aantrekkelijk te maken is werd al enigszins onderzocht bij de groeve Oostermeent. De aanwezigheid van een brede sloot met daarachter een zandheuvel voor de nestwand verhoogde kennelijk de aantrekkingskracht hiervan. Dat water vlak voor de kolonie meer vogels aantrekt lijkt logisch daar Oeverzwaluwen vroeger veel in rivieroeveren broedden. Er is bovendien geëxperimenteerd met de hellingshoek van het steile gedeelte van de wand waarin de holen zitten. Een wand met een kleinere hellingshoek heeft het voordeel minder snel in te storten.

De conclusie die uit deze en hopelijk volgende experimenten met kunstmatige broedgelegenheden getrokken worden, kunnen dan gebruikt worden bij het oprichten van nestwanden elders in het Gooi of in Nederland, zodat deze wanden maximale aantallen Oeverzwaluwen zullen aantrekken.

Een derde aspect van deze grote kolonie is de educatieve waarde die hiervan uitgaat. Erg veel mensen hebben geholpen bij het herstel van de groeve en konden later in de zomer dan ook genieten van het boeiende schouwspel van aan-en afvliegende vogels rond de kolonie.

De Gooi-en Eemlander besteedde in een aantal artikelen veel aandacht aan de totstandkoming van deze kolonie en het wel en wee van de Oeverzwaluw in het algemeen. De gemeente Blaricum leefde steeds mee en had in het verleden overigens wel meer moeite gedaan om de Oeverzwaluwen van andere kolonies te behouden. Als dan blijkt dat het resultaat de verwachtingen ruimschoots overtrof, waardoor deze in aantal afnemende soort in onze omgeving een grote impuls krijgt, dan zal het besef groeien dat ook in andere gebieden of bij andere (vogel-)soorten met dit soort initiatieven meer successen te behalen zijn.

Samenvatting en conclusies:

De optimistische verwachtingen die een jaar of vijf geleden gekoesterd werden t.a.v. het voorzichtige herstel van de Oeverzwaluw, blijken gegrond te zijn geweest, tenminste wat het Gooi betreft. Weliswaar wordt de grootte van de Nederlandse populatie voor het grootste deel bepaald door de ontwikkelingen in de Sahel-zone, plaatselijk kan dit effect gecompenseerd worden door te zorgen voor voldoende broedgelegenheid en een hoog broedsucces door afzetting van de kolonies.

In mindere mate hebben koude lentes een ongunstige invloed op de populatiegrootte, maar dit speelt geen rol op langere termijn. In het Gooi e.o. zal de soort nog verder kunnen toenemen en misschien het niveau uit de zestiger jaren bereiken indien vrijwel alle vogels in de beschermde broedwandjes broeden. De laatste twee jaren broedde ongeveer driekwart van de Oeverzwaluwen in beschermde kolonies, en bleken vele tijdelijke, onbeschermde kolonies verstoord of vernietigd te worden. Het ligt in de bedoeling om de volgende jaren nog 2 of 3 van deze wandjes te creëren zodat er dan totaal 5 of 6 van zijn, wat voldoende moet zijn. Subsidies zijn hiervoor onmisbaar. De ervaring heeft geleerd dat al deze opgerichte wandjes forse aantallen aantrokken, mits ze in het noorden van het Gooi gelegen waren.

Mocht de aandacht voor deze soort verslappen of zelfs verdwijnen, dan zal de stand zeer waarschijnlijk weer terugvallen naar een laag niveau van 100-200 broedparen.

Naast het gunstige effect van de door ons gecreëerde nestwandjes op de oeverzwaluwenstand, moet zeker niet vergeten worden vooral vele "niet-vogelende" mensen bij dit soort projecten betrokken zijn, waardoor het milieubesef van velen zal groeien.

Literatuur:

- Hudson, R. 1979. Studies of Sand Martins. Bird Study 26: 73-132
Leys, H.N. 1979. Oeverzwaluw. In R.M. Texeira: Atlas van de Nederlandse Broedvogels, blz. 233. 's Graveland.
Mannes, J&L. Vos. 1974. Enkele aspecten van de oecologie van de Oeverzwaluw, R.I.N. Leersum.
Meiniger, P.L. 1981. Oeverzwaluw. In Vogelwerkgroep Avifauna West-Nederland: Randstad en Broedvogels, Tilburg.
Sharrock, J.T.R. 1976. Sand Martin. In The Atlas of Breeding Birds in Britain and Ireland, blz. 286.